

ОВЧАРЕНКО Олена,
доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

У червні 2016 року був ухвалений Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1], який запровадив істотні зміни в питаннях регламентації правового статусу та відповідальності судді. Трансформації були спрямовані на забезпечення суддівської незалежності й неупередженості, виключення випадків свавільного притягнення суддів до відповідальності.

1. *Імунітет судді* від юридичних санкцій за зміст постановленого ним рішення є загальновизнаним міжнародним стандартом. Добросовісні дії судді, які узгоджуються із концептом верховенства права не можуть трактуватися як підстава для переслідування. Відповідно до ч. 4 ст. 126 Конституції України суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Згідно ч. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» скасування або зміна судового рішення не має наслідком дисциплінарну відповідальність судді, який брав участь у його ухваленні, крім випадків, коли скасоване або змінене рішення ухвалено внаслідок умисного порушення норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків [2].

Добросовісну поведінку судді від явно неправомірної можна відрізнити за певною сукупністю критеріїв, зокрема це: відповідність дій судді нормам процесуального закону, їх узгодженість із тенденціями судової практики, ухвалення рішення в розумні строки, врахування позицій і аргументів сторін у справі, дотримання правил щодо юрисдикції суду, пропорційне й справедливе застосування норм матеріального права [3]. З іншого боку, явний вихід за межі повноважень, ухвалення рішення, що не передбачене процесуальним законом,

повне ігнорування позицій учасників справи, явне зволікання з розглядом справи і винесенням рішення, прояви неупередженості, грубості й дискримінації, позапроцесуальне спілкування з учасниками судового провадження, порушення визначених законом і Кодексом суддівської етики обов'язків [4] судді можуть свідчити про допущення суддею злочину або дисциплінарного проступку. Такі обставини мають бути предметом розгляду дисциплінарного органу або органів правопорядку. Прояви суддівського свавілля потрібно відрізнити від добросовісної суддівської помилки, тобто помилки без ознак умислу або грубої недбалості. Як виснував Верховний Суд у справі № 990SCGC/11/25 (постанова від 22 січня 2026 року) добросовісність указує на те, що суддя діяв сумлінно – з належним ставленням до своїх обов'язків установив фактичні обставини, які підлягають правовій оцінці, оцінив докази та тлумачив закон, але припустився помилки, яка не була настільки очевидною і однозначною [5]. З іншої правової позиції Верховного Суду випливає (у справі № 990/75/24, постанова від 23 травня 2024 року), що «оцінка правомірності ухваленого суддями рішення не належить до повноважень дисциплінарного органу і не є предметом розгляду Вищої ради правосуддя. Водночас важливим є спосіб, у який діяли судді під час розгляду справи при виконанні ними процесуальних обов'язків та повноважень» [6].

2. *Підстави для звільнення судді* були істотно змінені під час судової реформи 2016 року. Насамперед із Основного Закону була вилючена така підстава звільнення судді, як порушення присяги. Ще у січні 2013 року Європейський Суд з прав людини, визнаючи незаконним звільнення судді Верховного Суду Олександра Волкова з посади, вказав, таке формулювання не відповідає вимозі правової визначеності [7]. Згідно пп. 2, 3, 6 ч. 4 ст. 126 Конституції України підставами для звільнення судді, які пов'язані з його відповідальністю, стали: порушення суддею вимог щодо несумісності; вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; порушення обов'язку підтвердити

законність джерела походження майна. Формулювання «істотний дисциплінарний проступок» стало заміною звільнення судді за «порушення присяги», а ознаки цього проступку з'явилися у п. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, підставою для звільнення може стати повторність дисциплінарних проступків; установлення факту недоброчесної поведінки судді, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї, законність джерел яких підтверджена; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним та членами його сім'ї майну і доходам та ін. Новим для вітчизняних реалій став обов'язок судді підтвердити законність джерела походження майна, недотримання якого є несумісним з високим статусом судді. У 2021 році ця вимога знайшла своє закріплення рішенні Європейського Суду з прав людини по справі «Джождай проти Албанії», в якому було підтверджено законність звільнення судді за те, що вона не надала належних доказів на підтвердження законності джерел набуття свого майна і майна свого чоловіка за час перебування на посаді судді. Суд вказав, що «органи перевірки вивчили контрольну майнову декларацію заявниці. Згідно із Законом про перевірку, від заявниці вимагалось обґрунтувати основні законні джерела, які були підставою для набуття статків. Суд повторює, що відповідно до зобов'язань Албанії за міжнародним договірним правом вимога розкривати інформацію про статки й обґрунтовувати їх законне походження була закріплена у внутрішньому законодавстві з 2003 року, яке також передбачає покарання за нерозголошення даних про статки або неправдиву інформацію про них. Це причина, через яку Закон про перевірку, як це було додатково підтверджено Апеляційною палатою, передбачав використання попередніх майнових декларацій як доказів для перевірки правдивості контрольної майнової декларації» [8]. Такий підхід для перевірки майнової доброчесності системно впроваджується в практиці добору і кваліфікаційного оцінювання суддів, починаючи з 2016 року. Випадків звільнення суддів за порушення обов'язку підтвердити законність джерел

походження майна у практиці Вищої ради правосуддя станом на 1 травня 2026 року не було.

3. В аспекті впровадження судової реформи 2016 року окремої уваги потребує *Рішення Конституційного Суду України № 4-р/2020/ від 11 березня 2020 року* [9], яким Суд визнав неконституційним низку новацій судової реформи 2016 і 2019 років. Так, було скасовано: зменшення кількісного складу Верховного Суду до 100 суддів; скорочення чисельності ВККС України з 16 до 12 осіб та зміну способу їх призначення; зміну порядку повідомлення судді про розгляд його дисциплінарної справи. Суд визнав такою, що не відповідає Основному Закону редакцію ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», згідно якої дисциплінарне провадження розпочиналось «після отримання скарги щодо дисциплінарного проступку судді, повідомлення про вчинення дисциплінарного проступку суддею або після самостійного виявлення членами Вищої ради правосуддя з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення суддею дисциплінарного проступку, або за ініціативою Дисциплінарної палати, Комісії з питань доброчесності та етики чи ВККС України у випадках, визначених законом (дисциплінарна скарга)» [10]. Зменшення кількісного складу Верховного Суду і ВККС України, на нашу думку, було передчасним рішенням законодавця, яке справедливо скоригував Конституційний Суд України, адже від належної чисельності найвищого органу судової влади і органу, відповідального за добір і кваліфікаційне оцінювання суддів, безпосереднього залежить якість і оперативність виконання ними своїх конституційно-правових завдань. Спрощення можливості розгляду дисциплінарної справи без участі судді, яку відхилив Конституційний Суд України, з огляду на звуження у такий спосіб гарантій суддівської незалежності, також варто вітати, враховуючи усталений міжнародно-правовий стандарт належного оповіщення судді про розгляд його дисциплінарної справи і забезпечення участі судді у відповідних засіданнях дисциплінарного органу. Водночас право члена Вищої ради правосуддя на ініціацію дисциплінарного провадження щодо

судді забезпечує можливість швидкого реагування на випадки суддівського свавілля й навмисного порушення закону. Потреба в такому механізмі особливо загострилась під час правового режиму воєнного стану, з урахуванням нових видів суддівських зловживань і порушень. На нашу думку, це питання потребує широкого обговорення й вироблення організаційного рішення, яке оптимально поєднає потребу в моніторингу й виявленні проступків суддів, й забезпеченні гарантій належної дисциплінарної процедури. За таких умов буде досягнуто баланс незалежності суддів відповідно до ч. 1 ст. 126 Основного Закону, й невідворотності покарання за серйозні правопорушення представників Феміди.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 02 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
2. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Узагальнення практики розгляду вищою радою правосуддя та її дисциплінарними органами дисциплінарних справ щодо суддів (за матеріалами справ 2017-2021 років). URL: hcj.gov.ua/sites/default/files/field/1012-3web.pdf.
4. Кодекс суддівської етики. Затв. XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 990SCGC/11/25 від 22 січня 2026 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133708762>.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 990/75/24 від 23 травня 2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119454178>.
7. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.

8. Справа «Джоджай проти Албанії» (Заява № 15227/19). Рішення Європейського суду з прав людини від 9 лютого 2021 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/dzhodzhay_against_albania.pdf.

9. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2020 р., № 4-п/2020/. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text>.

10. Про Вищу раду правосуддя. Закон України в редакції від 16 жовтня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/ed20191107#Text>.

ОСТАПЕНКО Олександр,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічно - правових дисциплін

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського

СУДОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Сучасний етап розвитку України характеризується функціонуванням правової системи в умовах воєнного стану, що зумовлює необхідність переосмислення механізмів забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини. Війна створює об'єктивні передумови для обмеження окремих прав, однак такі обмеження повинні відповідати принципам законності, пропорційності та необхідності в демократичному суспільстві.

Конституційні права і свободи людини є базовою цінністю правової держави, а їх забезпечення – ключовим обов'язком держави. У період воєнного стану держава отримує додаткові повноваження, що можуть впливати на обсяг прав і свобод громадян. Водночас навіть за таких умов не допускається обмеження основоположних прав, зокрема права на життя, заборони катувань, права на судовий захист.